

# KLASICKÁ RACIONALITA V REFLEXII FRANCÚZSKEJ EPISTEMOLÓGIE

MIROSLAV MARCELLI, Katedra marxisticko-leninskej filozofie, FFUK, Bratislava

Francúzska epistemológia už dlhšie prechádza obdobím premien. Pri vymedzovaní charakteru týchto premien sa názory rozchádzajú, niektorí hovoria o mutáciach, ktoré otvárajú úplne novú etapu, iní konštatujú len expanziu dávnejšie existujúcich modelov a ďalší zasa našli v tom, čo sa ohlasuje, návrat k prapôvodným a prirodzeným postojom. Zdá sa, že zhoda vládne iba v tom, čo všetci odmietajú a vyhlasujú za prekonačné: prebiehajúca metamorfóza sa zvnútra zjednocuje negáciou klasickej racionality. Nemôžem tu zachytiť celú panorámu názorov a už vôbec nie ich súvislé genealógie. Zameriam sa iba na spoločné smerovanie tohto pohybu, aby som potom mohol zväžiť, čo tam môže nájsť marxistická teória vedy a vedeckého poznania.

O tom, že kritika vedeckej racionality nebola ani v krajine, ktorá zrodila Descarta, marginálnym javom, výrečne hovorí ohlas Bergsonových prác pred druhou svetovou vojnou. Treba však poznamenať, že napriek niektorým spoločným témam nemožno súčasnú kritiku klasickeho racionalizmu pokladať za priame predĺženie bergsonovských tradícií. Bergson sa pri formulovaní svojich téz staval k vede zvonku, pričom predpokladal hranice, ktoré vedecké poznanie nijako nemôže prekročiť. Naproti tomu súčasná epistemológia kladie svoje demarkačné línie do vnútra vedeckého poznania a vyčleňuje takto etapy vo vývine racionality. Smeruje k tomu, aby sa stala sebakritikou vedeckého rozumu.

V prvom období, ktoré sa začína na konci šesťdesiatych rokov, sú obrysy novej racionality vo francúzskej epistemológii ešte dosť nejasné. Klasická racionalita všeobecne a karteziánsky racionalizmus zvlášť sú predmetom analýz, ktoré odhaľujú ich skryté spojenectvo s mechanizmami moci bez toho, aby vymedzili, stabilizovali a prepracovali vlastné stanovisko. Výrazným príkladom sú rané práce M. Foucaulta venované skúmaniu dejín duševnej choroby. K duševnej chorobe nepristupuje Foucault ako k samostatnému javu, ktorý treba opisovať psychologickými pojmami a teóriami; podľa jeho názoru je vo svojej podstate pochopiteľná iba po otvorení kultúrnej dimenzie, ktorá ju umožnila spolu s psychologickými prístupmi k jej opisu. Foucault včleňuje duševnú nemoc do dejín, aby mohol ukázať, že jej odlúčenie od rozumu, separovanie chorých a rozvinutie terapeutických praktík boli možné až v tej spoločenskej situácii, keď rozum prestal byť pre človeka etikou a stal sa jeho prirodzenosťou [pozri 1, s. 80]. Filozoficky tento stav prvý raz kodifikuje Descartov racionalizmus. Descartes — na rozdiel napríklad od Montaigna — šialenstvo postavil mimo oblasti, kde vládne subjekt so svojím rozumom, umožňujúcim poznávať pravdy; odvtedy je šialen-

stvo vo vyhnanstve (pozri 2, s. 58). Paralelne s filozofiou sa objavujú spoločenské mechanizmy, ktoré toto vylúčenie a uzavretie zabezpečujú inštitucionálne. Veda o duševnej chorobe neskôr poskytne primerané metódy identifikácie a liečby.

Celý proces vylučovania, internácie a terapie Foucault podrobne študoval v rozsiahlom archíve historických materiálov, pričom svoju akribiu historika dal do služieb filozofie, ktorá hlása, že klasický rozum je tesne spojený s mocou a násilím. Dosiagnuté výsledky boria ilúziu o jeho čistote, no za cenu jednostrannosti a absolutizácií. Proti predstave, že klasický rozum a tzv. pozitívna veda boli vedené iba vznešeným poslaním poznávať pravdu, stavia Foucault svoju diskreditujúcu koncepciu, ktorá zasa gnozeologické aspekty úplne ignoruje. Ale možno práve vďaka svojej jednostrannosti vďačí táto koncepcia za svoj nezvyčajný ohlas. V sedemdesiatych rokoch sa vyprofiloval celý rad filozofov, ktorí s veľkým zanietením odhaľovali zväzok rozumu a moci. Väčšina z nich sa pritom nezdržovala podrobným štúdiom archívu, o to hlasnejšie však propagovali svoje objavy. Najmä rýchle perá tzv. nových filozofov (B. - H. Lévi, A. Glucksmann a i.) splodili takto diela, ktorých efemérna hodnota bola od začiatku zrejmá. Úloha určiť epistemologické východiská vlastnej pozície v nich úplne ustúpila do pozadia. Foucault sám jej síce v neskorších obdobiach svojho vývinu venoval pozornosť, lenže jeho úsilie neprinieslo pozitívnu, ucelenú a záväznú teóriu.

Až M. Serres rozvinul kritiku klasickej racionality do podoby, v ktorej mohla osloviť súčasnú vedu s ponukou epistemologického určenia novej racionality. O tom, že vedci na túto ponuku reagovali, svedčí dôvera, ktorú má k jeho filozofii I. Prigogine.

Aj Serres vyšiel z kritiky klasickeho racionalizmu, aj on je presvedčený, že netreba veriť jeho nevinnej tvári. Tvrdí, že sa za ňou skrýva „racionalistická agresivita“ a stratégie rozčleňovania sociálneho priestoru (pozri 3, s. 171). Na rozdiel od bežných dejín vied, ktoré v racionalistických imperatívov poriadku a jednoty vidia čisto kognitívne normy, zameriava M. Serres pozornosť na kultúrny kontext, kde požiadavka poriadku získava prioritu, a najmä na sociálno-politické faktory ovládania a manipulácie. Z aliancie vedy a starých systémov poriadku odvodzujú základné určenia klasickej racionality: kontrolu, manipuláciu a možnosť predpovede.

M. Serres vytvára epistemológiu novej vedy revalorizáciou prvotnej a nezredukovateľnej mnohosti, pluralizmu a regionálnych osobitostí. Chce zachytiť stav, kde vládne rozptýlené energie a kde sa vytvárajú oddelené ostrovy so svojimi vlastnými zákonitosťami. Poriadok nie je norma, ale výnimka; chaos je prvým a posledným objektom, s ktorým sa stretávame (pozri 4, s. 66). Ďalšie charakteristiky túto epistemológiu neusporiadanej dotvárajú: náhodnosť, nepredvídateľnosť, časová nevratnosť. Všetky tieto pojmy majú navigovať prístup k modernej, neklasickej vede.

Ako som upozornil pri inej príležitosti (pozri 4), negácia klasickej

racionality je v tejto epistemológii [z ktorej vychádza aj známa práca I. Prigogina a I. Stengersovej *Nová aliancia*] často založená na priamej opozícii, ktorá náležite nezohľadňuje dialektickú zložitú vývinových vzťahov. Teraz chcem aspoň dvoma pripomienkami naznačiť, aké podnety by v tejto problematike mohla nájsť marxistická teória vedeckého poznania.

Predovšetkým treba povedať, že marxizmus nemá nijaké dôvody aktualizovať klasickú racionalitu, že na jej historickú obmedzenosť poukazuje už dávnejšie, vlastne od svojho vzniku, a že pritom nezabúda ani na jej prínos pre vývin poznania. Nevyužitú možnosť vidím v skúmaní kultúrnych predpokladov tejto racionality, t. j. väzieb, ktoré ju spájajú so spoločenskými procesmi a mechanizmami. Je to dosť paradoxné, keď si uvedomíme, že marxizmus sa na poli histórie ideí vlastne uviedol tým, že naliehavo položil otázku funkcie. Zároveň je to aj zákonité, pretože po období dosť vulgárneho odvodzovania duchovných fenoménov z ekonomických faktorov nasledovalo obdobie zohľadňovania imanentných vývinových zákonitostí. Určenie spoločenskohistorických determinácií sa spravidla objavovalo (a objavuje) iba na začiatkoch kapitol a pri konkrétnych analýzach ho už nenájdem.

Druhý podnet, ktorý sa v tejto súvislosti vynára, nás nabáda zamyslieť sa nad vzťahom medzi poriadkom a neporadkom, usporiadanosťou a neusporiadanosťou. Je jasné, že dialektika si vyžaduje chápať tieto pojmy v jednote a vzájomnom podmieňovaní sa. V tejto súvislosti sa vynára otázka, či sme v našom prístupe k vedeckému poznaniu nezanedbávali význam pojmov neusporiadanosti a chaosu, či sme ťažisko nepresúvali príliš na stranu usporiadaných útvarov. Nazdávam sa, že to nemožno poprieť. Fyzik Fiffel, ktorý vystupuje v Brechtových *Rozhovoroch na úteku*, o Hegelovi hovorí: „Mal taký humor, že napríklad niečo také ako poriadok si vôbec nevedel predstaviť bez neporiadku. Uvedomoval si, že v bezprostrednej blízkosti najväčšieho poriadku sa skrýva najväčší neporiadok a išiel tak ďaleko, že dokonca tvrdil: na tom istom mieste!“ (6, s. 52). Myslím, že tento druh filozofického humoru nám dosť chýbal a že v mene dialektiky budeme musieť v sebe obnoviť zmysel preň.

#### LITERATÚRA

1. FOUCAULT, M.: Psychologie a duševní nemoc. Praha 1971.
2. FOUCAULT, M.: Histoire de la folie à l'âge classique. Paris 1972.
3. SERRES, M.: La communication. Paris 1969.
4. SERRES, M.: La traduction. Paris 1974.
5. MARCELLI, M.: Cesta francúzskej epistemológie k pojmu chaosu. In: Filozofický časopis 1984, č. 6.
6. BRECHT, B.: Hovory na úteku. Praha 1964.